

RAUF PARFI SHE'RIYATIDA MARSIIYA TAJRIBALARI

Imomova Ruxsora

Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: *Maqolada Arab klassik adabiyotida mavjud bo'lgan hayvonlarga atalgan marsiyalar va o'zbek adabiyotida shu turdagi marsiyalar tahlilga tortiladi. XX asr adabiyotini shakl va mazmun jihatdan boyitgan buyuk shoir Rauf Parfi ijodida marsiyaning bunday ko'rinshi yana bir yangilikdir. Shoirga qadar hayvonlarga atalgan ramziy mazmundagi marsiyalar hali yaratilmagan edi. Mazmun jihatidan bunday she'rlar ramziy marsiyalar deb ataladi.*

Kalit so'zlar: *marsiya, ramziy marsiya, timsol, tajriba marsiya, obraz*

O'zbek xalq og'zaki ijodida turli janrlar xalq hayotini, turmush tarzini, urf-odatlarini o'zida aks etib kelgan. Shu sababdan ham folklor tur va janrlarga ajratilar ekan, marosim qo'shiqlari alohida muhim bo'lak sifatida o'rganiladi. O'zbek xalq og'zaki ijodida a'za ma'rosimi bilan bog'liq aytimlar ya'ni marsiya janri azaldan mavjud bo'lgan va yig'i, yo'qlovlar ham shular jumlasidandir. Bu turdagi qo'shiqlar o'lim yuz bergan vaqtdagina ijro etilib, marhumni yod etish, uning ortida qolgan insonlarning o'sha damdagi his-tuyg'ularini ifoda qilish uchun qo'llanilgan.

Marsiya janri boshqa xalqlar folklorida ham keng tarqalgan va ayniqsa turkiy xalqlar og'zaki ijodida bir-biriga o'xshashlik kasb etadi. O'zbek folklorida "yig'i" atamasi bilan qo'llangan marsiyalar qadimgi turk folklorida "a'it" so'zi bilan bir xil ma'no kasb etadi. Bular o'rtasida mazmuniy jihatdan farq unchalik ham mavjud emas va shu mazmun bilan ko'pchilik xalqlarda marsiya janri yozma adabiyot na'mualariga ham kirib kelgan. Motam qo'shig'i uchun sabab bo'luvchi shaxs yoki narsa, hodisalar turlicha bo'lgan. Marsiya faqatgina inson vafoti bilan bog'liq bo'lgan holatdagina kuylanadigan yig'i qo'shig'i bo'lmagan. Masalan, arab adabiyotida bu kabi bosh obraz darajasiga hayvonlar ham ko'tarilgan. Bu na'munalarda yo'qotish motivi birinchi o'rinda turadi. Bu janrning asosiy xususiyati, aslan ham.

Arap edebiyatında hayvanlara yazılmış birçok mersiye örneği vardır. Şairler, bazen bir keçi, bazen bir köpek bazen de bir kuş veya bir kedi için mersiye şiiri nazmetmişlerdir. Bu türü konu alan mersiye şiirlerinde de önceki türlerde olduğu gibi ağlama, övgü ve sabır bölümlerinin bazıları uzun bazıları kısa olarak ele alınmıştır. Bu mersiye şiirlerinden bazıları, şairin siyasi otoriteden kedini emin kılmak için sığındığı bir liman vazifesi

görürken bazıları gerçekten sevdiği bir hayvanı kaybeden şairin duygularına tercüman olmuştur.¹²

Bu marsiyalarning ramziy obrazlar vositasida shoir maqsadini ifoda etuvchi va siyosiy qarashlarini himoyalovchi niqob sifatida bayon etadiganlari ham bor. Arab klassik adabiyotida halifalik davri shoiri Ibn Allof qo`shnisining kabutar polaponlarini yeb qo`ygani uchun o`ldirilgan mushugiga marsiya yozarkan buning ostida aslida boshqa ma`no yashiradi. Rivoyatga ko`ra halifa Muktedirning vaziri Ali Isoning joriyasi Ibn Allofning qullaridan biri bilan oshiq-ma`shuq bo`lgan. Bundan xabar topgn vazir ikkala qulni ham o`ldirib terisiga somon tiqtiradi. Bundan Ibn Allof qattiq g`am chekadi va mushugi haqidagi marsiyani yozgan.

O`zbek yozma adabiyotiga marsiya janri folklordan o`rnak olgan holda an'anaviy bir janr sifatida saqlanib qolgan. Zamonaviy o`zbek adabiyotida ham bu janrning eng go`zal, eng huzun, eng g`amgin na'munalarini uchratishimiz mumkin. Shoirlar ijodidagi turli qahramonlarga atalgan marsiyalar qadimgi shakldagi kabi to`rtlikdan iborat she'r shakllarida ko`p uchraydi. Marsiyalarning maxsus shakli mavjud bo`lmaganligi sababli har qanday janrdan shaklni o`zlashtirib olaveradi. Xoh u g`azal shaklida, xoh musammatlar, xoh erkin she'r tuzilishi shaklida bo`lsin. Bu ijodkorning xohishi bilan bog`liq hodisa.

Zamonaviy o`zbek adabiyotida vafot etgan insonlarga: shoirlarga, do`stlarga, oila a`zolariga, janglarda halok bo`lgan shahidlarga atalgan marsiyalar keng tarqalgan. Arab klassik adabiyotidagi kabi Payg`ambarlar vafoti, shaharlar buzilishiga yoki hayvonlarga atalgan turli mavzudagi marsiyalar deyarli uchramaydi. XX asr adabiyotining yetuk namoyondalaridan biri va aynan shu asr adabiyotining shakl va mazmun jihatidan yangilanishiga o`zining beqiyos hissasini qo`shgan shoirimiz Rauf Parfi (O`zturk) ijodida "Marsiya tajribalari" nomi ostida yozilgan marsiyalar turkumini ko`rishimiz mumkin. Turkumga uchta marsiya birlashtirilgan: "Mamatning quturgan iti uchun marsiya", "Xudbinga marsiya", "O`tkirning quyoni uchun marsiya". Rauf Parfi Sharq adabiyotining ham o`tkir bilimdoni edi. G`arb adabiyotidan ham juda ko`plab yangi janrlarni o`zbek adabiyotiga olib kirdi. Shoirning biz sanab o`tgan marsiya tajribalariga oid na'munalarni kuzatarkansiz un arab klassik adabiyotidan xabardor bo`lganini tahmin qilasiz. Shoir ham she'r nomiga qo`yilgan nomlarga "birinchi tajriba", "ikkinchi tajriba", "uchinchi tajriba" kabi izohlarni keltirib o`tgan. Arab adabiyotidagi ramziy ma`no yuklangan hayvonlarga atalgan marsiyalar mazmunini Rauf Parfining ushbu turkumdagi

¹² Mahmut ÜSTÜN. Klasik Arap Şiirinde Mersiye. Kaf ka s Üniv ersitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi . www. der gi park. o r g . t r. S.20

it va quyonga atalgan she'rlarida kuzatamiz. Shoir ijtimoiy muhit tasvirini, ba'zi ikkiyuzlamachi, munofiq, nafsga berilgan insonlar tasvirini keltirish uchun ham xuddi shu usuldan foydalangan. Aslda bu yerda hech qanday it yoki quyonga yig'i aytilmagan. Shoirga bu ramziy qolip fikrlarini erkin tasvirlash va ba'zi achchiq haqiqatlarni niqoblangan holatda yetkazish imkonini bergan. Marsiyalar 1995-yilda yozilgan.

Nishoni yo`q oddiy, sassiq it edi
Shaltog`ini bir kuni yamlab yedi.
Shaharlik bir itni u yo`ldan urdi
Oqdi ko`zi, qo`li sindi, quturdi.

“Mamatning quturgan itiga marsiya” she'rining brinchi bandidagi it tasviriga e'tibor bering. Qo'nimsiz, keraksiz bo`lib qolgan bir it . It qishloqda yashagan va shaharga borganday go`yo. O`ziga o`xshagan bir itni yo`ldan ozdirdi . Ammo shahar itlarida, aslida, qo`nim bo`lmaydi va ular duch kelgan narsani yeb, duch kelgan joyda yotib ketaveradi. Mamatning iti ham bu kabi iflos ishlardan birini (ikkinchi qatordagi “shaltog`ini yemoq” haqida. Shaltoq – hayvonlarning axlati) qishloqda boshlagan va uning ustiga o`zi “yo`ldan urgan” deyilgan itdan kasallik ham yuqtirgan. Bu yerda ishbilarmonlik qilaman deb o`zidan ketib shaharliklarga ergashuvchi noqis kimsalar timsoli aks etgan.

Ikkinchi bandda “itdoshlar” so`zi orqali jamiyatda bunday kimsalarning ko`pligi va hatto ular o`ziga o`xshaganlarga-da rahm qilmasligi , yiqilganni tepib o`tuvchi, o`z manfaatlaridan qaytmaydiganlar ramzini ko`rishimiz mumkin:

Nola qildi. Tepib o`tdi itdoshlar,
Achchiq suvin sepib o`tdi itdoshlar.

Uchinchi bandda quturgan it obrazining bungacha bo`lgan hayoti tasvirlanadi. Itxonasi, bog`i borligi, o`ynashi ot, pochchasi eshak deya berilgan ot va eshak obrazlari yaltoqlanayotgan itlardan katta lavozimlardagi “poshshozodalar” edi.

To`rtinchi bandda shoir itning bunday ayanchli ahvoliga nima sabab bo`lganini aytadi:

Xuruj qildi ityurakning sanchig`i –
Vafo qilmas hech bировning qursog`i...
Oxiri shul. Quturgan it otildi.

Nafs insonni har ko`yga soladi. Vatanni yeb yotganlarning holi it obrazi bilan yonma-yon ot, eshak timsollarida ham gavdalanadi. Rauf Parfi “qora devor” she'rida ham shunday degan edi:

Qora devor qa`ri sotqinlar yurti,

Tilsiz vatansizlar vatani qoldi. ¹³

So`nggi bandda itning o`limidan keyin u hurmat qiladigan “itdoshlar” tutgan a`za tasvirida ham achchiq haqiqat bor:

Bo`g`i-rog`i, ityalog`i sotildi,

Kafan qilmay tepib-tepib ko`mdilar,

So`ng bor uvlab itkin g`amga cho`mdilar.

It-doshlar uning izidan qolgan davlatidan ham foydalandi. Tepib-tepib ko`mdilar-u yana soxta motam ham tutdilar. Bunday shaxslar timsolini yaratishda Rauf Parfining o`tkir kinoyasi, so`z yaratish, qo`llash mahoratiga tan bermay bo`lmaydi. Itdoshlar, ityurak, ityaloq ayniqsa itkin so`zlari she`rda mazmunni kuchaytirib bermoqda. Ityurak so`zini va o`lgan it obrazi ta`rifini o`qirkansiz behosdan esingizga Mixail Bulgakovning “Ityurak” asari bosh qahramoni Sharikovning munofiqliklari, badbinliklari tushadi. Bu “ityuraklar” XX asr jamiyatining qora yuzi edi.

Rauf Parfining ikkinchi marsiyada tajriba she`rida yoshlar hayotining bir bo`lagi quyonlar obrazi timsolida gavdalanadi. Hoy-u havaslarga berilib “ilojsiz” qolgan oshiq-larga ota-onasi to`y qilib beradi. Ammo bu oilaning boshi muhabbat emas, nafs edi. Quyonxonga beparvo kiyov o`n bir kundan so`ng kelindan ayrilib qolsa-da hech motam tutayotganga o`xshamasdi:

O`ninchi tun kelinning tutib qoldi to`lg`og`i

Ko`zlari mo`ltirardi, shalpanglardi qulog`i.

O`n birinchi tunida quyonxon so`lib qoldi,

Quyonto`ra ishqida tong mahal o`lib qoldi.

Quyonto`ra zor yig`lab zo`r bir motam tutardi,

Insofingiz bormi deb boshqasini kutardi. ¹⁴

O`lib qolgan quyonxonga: “Meni yolg`iz tashlab ketdingizmi, insofingiz bormi?”, degan so`roq bergan quyonto`raning o`zlari insofni bir chetga surib allaqachon boshqasini xayol surmoqda edi.

Ikkala marsiyada ikki xil nafs ramziy obrazlar orqali ochiq-qlangan. Rauf Parfi she`riyatiga ham shaxsiyatiga ham har ikki nafs dushman edi. Jamiyatni barbod qilayotgan bu “hangoma”lar shoirning sochlarini oqartirdi. Shoir ijodida it obrazi orqali chizilgan timsollar uning “Itlar” she`rida ham gavdalangan. XX asr ikkinchi yarmi va XXI asr boshi o`zbek adabiyotiga modernistik uslubning mohir shoiri Rauf Parfini bergan edi. Shoir Ona Turkistonini yuqorida tasvirlangan she`rlardagi itlardan, quyonlardan, eshaklardan xoli, adolat, insof go`shasi bo`lishini istardi.

¹³ Rauf Parfi. Turkiston ruhi. –Toshkent: “Sharq”, 2013. –B.263.

¹⁴ Rauf Parfi. Sakina. –T.: “Muharrir”, 2013. –B. 258.

ADABIYOTLAR:

1. Rauf Parfi. Turkiston ruhi. –Toshkent: “Sharq”, 2013. –b.319.
2. Rauf Parfi. Sakina. –T.: “Muharrir”, 2013. –b. 376.
3. Mahmut ÜSTÜN. Klasik Arap Şiirinde Mersiye. Kaf ka s Üniv ersitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi . www. der gi park. o r g . t r.